

Тетяна Анатолівна ВЛАСЕНКО

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID ID: 0000-0002-9515-2423
E-mail: tatyanaavlaskenko2011@khntusg.info

Вікторія Григорівна КРАЛЯ

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
ORCID ID: 0000-0003-0990-0788
E-mail: VKralya2905@gmail.com

Микита Сергійович ДРАЧЕВСЬКИЙ

здобувач вищої освіти зі спеціальності 073 «Менеджмент»
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
E-mail: mikita-manager01092019@gmail.com

**ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ
ТА ОЦІНКА ЇХ ВПЛИВУ**

Власенко, Т. А. Чинники формування конкурентоспроможності аграрних підприємств та оцінка їх впливу / Тетяна Анатолівна Власенко, Вікторія Григорівна Краля, Микита Сергійович Драчевський // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 4. – С. 130 – 138. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Висококонкурентне ринкове середовище зумовило необхідність формування підходів до ефективного та раціонального управління конкурентоспроможністю як підприємства, так і його продукції. Враховуючи те, що сам процес формування конкурентоспроможності є складним і об'єднує елементи як внутрішнього, так і зовнішнього оточення, важливим є визначення чинників, які впливають на управління конкурентоспроможністю. Багаторівневість зовнішнього середовища й складні причинно-наслідкові зв'язки між його чинниками, які обумовлюють вибір конкурентної стратегії для забезпечення конкурентоспроможності підприємства, відіграє вирішальну роль у детермінації напрямів формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу.

Метою статті є узагальнення чинників прямої та непрямой дії на формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, а також аналіз їх впливу.

Результати. У статті запропоновано методику комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства, де конкретизовано етапи її здійснення, а саме: дослідження макросередовища підприємства; аналіз середовища безпосереднього оточення й оцінка зовнішніх конкурентних переваг підприємства; оцінка процесів формування і розвитку конкурентних переваг підприємства, а також до кожного етапу запропоновано відповідний інструментарій. Деталізовано формування конкурентних переваг під дією чинників ресурсного забезпечення аграрних підприємств. У розрізі забезпечення конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу здійснено аналіз впливу

чинників безпосереднього оточення, розглянутих за структурою конкурентного ромбу М. Портера. Експертне оцінювання та аналіз динаміки функціонування підтримуючих і споріднених галузей, рівня факторних умов, внутрішньогалузевої конкуренції, параметрів внутрішнього попиту і державної підтримки галузі дозволила встановити вирішальний вплив саме факторних умов, виставлених земельними, водними, фінансовими та людськими ресурсами, інноваціями та інфраструктурою. Найменший вплив мають підтримуючі та споріднені галузі через високий рівень їх імпортозалежності, що негативним чином впливає на собівартість продукції аграрних товаровиробників і стримує формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентоспроможність, чинники конкурентоспроможності, оцінка, «конкурентного ромбу» М. Портера.

Tetiana VLASENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Organization of Production, Business and Management,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Viktoriiia KRALIA

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Organization of Production, Business and Management,
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Mykyta DRACHEVSKYI

applicant for higher education in the specialty 073 "Management"
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

FACTORS OF FORMATION OF COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND ASSESSMENT OF THEIR IMPACT

Abstract

Introduction. *A highly competitive market environment has necessitated the formation of approaches to effective and rational management of the competitiveness of both the enterprise and its products. Given that the process of competitiveness formation itself is complex and combines elements of both internal and external environment, it is important to identify the factors that affect the management of competitiveness. The multilevel environment and complex causal links between its factors, which determine the choice of competitive strategy to ensure the competitiveness of the enterprise, plays a crucial role in determining the direction of formation and use of the competitive potential of agribusiness entities.*

The purpose of the article is to summarize the factors of direct and indirect action on the formation of the agricultural enterprises' competitiveness, as well as analysis of their impact.

Results. *The article proposes a method of complex research of competitive advantages of the enterprise, where the stages of its implementation are specified, namely: research of the macroenvironment of the enterprise; analysis of the immediate environment and assessment of external competitive advantages of the enterprise; assessment of the processes of formation and development of competitive advantages of the enterprise, as well as appropriate tools are proposed for each stage. The formation of competitive advantages under the influence of factors of resource provision of agricultural enterprises is detailed. The analysis of the impact of environmental factors is carried out in terms of ensuring the competitive advantages of agribusiness entities, considered in the structure of the competitive diamond of M. Porter. Expert assessment and analysis of the dynamics of supporting and related industries, the level of factor conditions, intra-industry competition, parameters of domestic demand and state support of the industry allowed to establish the decisive influence of factor conditions on land, water, financial*

---

and human resources, innovation and infrastructure. Supporting and related industries have the least impact due to the high level of their import dependence, which negatively affects the cost of agricultural products and hinders the formation of competitive advantages of agribusiness entities.

Key words: *competitive advantages, competitiveness, competitiveness factors, evaluation of M. Porter's "competitive diamond".*

JEL classification: F12; Q13

Вступ

Висококонкурентне ринкове середовище зумовило необхідність формування підходів до ефективного та раціонального управління конкурентоспроможністю як підприємства, так і його продукції. Враховуючи те, що сам процес формування конкурентоспроможності є складним і об'єднує елементи як внутрішнього, так і зовнішнього оточення, важливим є визначення чинників, які впливають на управління конкурентоспроможністю. Багаторівневість зовнішнього середовища й складні причинно-наслідкові зв'язки між його чинниками, які обумовлюють вибір конкурентної стратегії для забезпечення конкурентоспроможності підприємства, відіграє вирішальну роль у детермінації напрямів формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу. Вище зазначене обумовлює та підтверджує актуальність дослідження.

Проблеми підвищення конкурентоспроможності та управління нею були і залишаються предметом досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. Так, теоретичні та методичні засади розвитку конкуренції, конкурентних відносин, конкурентоспроможності, визначення її рівня, управління конкурентоспроможністю висвітлені у працях В.Я. Амбросова, П.П. Борщевського, Б.М. Данилишина, Ю.І. Данька, Л.В. Дейнеко, І.О. Іртицевої, О.О. Красноручького, І.О. Крюкової, В.В. Лагодієнка, Ю.О. Лупенка, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, О.В. Мандич, Т.Г. Маренич, Л.О. Мармуль, Т.Л. Мостенської, В.М. Онегіної, К.С. Шапошнікова, Б.О. Язлюка та ін. Серед зарубіжних авторів класичними є роботи І. Ансоффа, Дж. Б. Кларка, Ф. Котлера, П. Самуельсона, М. Портера, Й. Шумпетера та ін. авторів. Втім, широкий спектр чинників формування конкурентоспроможності окремих видів продукції та суб'єктів господарювання, а також їх еволюція, продукує додаткові завдання наукових досліджень.

Мета дослідження

Метою статті є узагальнення чинників прямої та непрямої дії на формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, а також аналіз їх впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рівень конкурентоспроможності підприємства визначається наявними у нього конкурентними перевагами, що пов'язані із перевагами продукції, яку воно виготовляє, а також перевагами, що виникають у результаті суміщення обраних галузей сільськогосподарського виробництва та переробки. Перший тип конкурентних переваг залежить від якісних, кількісних та вартісних параметрів ресурсів, виробленої продукції та товару, з яким суб'єкт бізнесу виходить на ринок. Натомість, вміння ефективно комбінувати переваги продукції, перетворюючи їх на переваги підприємства, забезпечують стійкі довготривалі конкурентні позиції підприємства в умовах невизначеності та непередбачуваності зовнішнього середовища. Такі переваги формуються у сфері управління підприємством. Забезпечення конкурентоспроможності передбачає систематизацію всіх чинників, які впливають на неї, та їх подальший аналіз у розрізі окремого сільськогосподарського підприємства. Першочерговим при цьому є

виділення чинників прямої дії, що формують конкурентні переваги та, відповідно, конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. В табл. 1 методика комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства.

Конкурентні переваги сільськогосподарської продукції як джерела конкурентоспроможності аграрного підприємства утворюються, передусім, у межах операційного циклу, що включає етапи ресурсного забезпечення, виробництва та реалізації продукції. Наявні та доступні обсяги, якісні властивості та вартісні характеристики ресурсів є потенційними конкурентними перевагами, які можуть бути сформовані на етапі ресурсного забезпечення. Ці конкурентні переваги слід розглядати як основу для створення переваг у сферах виробництва, реалізації продукції та управління.

Таблиця 1. Методика комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства

Етапи	Інструментарій
1. Дослідження макросередовища підприємства	Метод теоретичного узагальнення, прийоми SWOT-аналізу і PEST-аналізу
2. Аналіз середовища безпосереднього оточення й оцінка зовнішніх конкурентних переваг підприємства	Збір і вивчення інформації про характеристики галузі, тенденції їхньої зміни
2.1. Характеристика стану і перспектив галузі	Технічні прийоми і засоби обробки інформації (перевірки, угруповання, систематизації, табличний, деталізації й узагальнення), методи і прийоми економічного аналізу
2.2. Аналіз конкурентного середовища галузі	
2.3. Аналіз конкурентів	
2.4. Аналіз зовнішніх конкурентних переваг	Порівняльний аналіз властивостей продукту підприємства – виробника з продуктом конкурентів
3. Оцінка процесів формування і розвитку конкурентних переваг підприємства	Методи і прийоми економічного аналізу, економіко-математичні методи
3.1. Формування системи показників конкурентних переваг	Технічні прийоми і засоби обробки інформації
3.2. Побудова й обґрунтування еталону конкурентних переваг підприємства	Метод еталонів
3.3. Оцінка конкурентних переваг функціональних сфер діяльності підприємства	Засоби приведення показників у форму, прийнятну для порівняння, метод побудови таксономічного показника
3.4. Оцінка рівня формування і розвитку конкурентних переваг підприємства	Метод побудови таксономічного показника, графічний метод

Конкурентоспроможність аграрного підприємства, передусім, пов'язана з використанням трудових і природних (зокрема земельних) ресурсів. Земля як основний фактор сільськогосподарського виробництва, характеризується кількісними (площа сільськогосподарських угідь) та якісними параметрами. Визначальною є родючість землі, рівень якої визначається сукупністю біологічних, агрохімічних та агрофізичних показників. Висока родючість слід розглядати як потенційну конкурентну перевагу.

В умовах зростаючого попиту на натуральні та безпечні продукти харчування все більшого значення набуває екологічність сільськогосподарських угідь. Цю характеристику пов'язують із відсутністю або мінімальним рівнем забруднення земель сільськогосподарського призначення радіонуклідними речовинами, важкими металами, пестицидами, нітратами, нафтопродуктами, стічними водами [1, с. 189; 2, с. 143]. Врахування цього чинника необхідне в органічному землеробстві. І якісні, і кількісні параметри земельних ресурсів залежать від фінансових можливостей підприємства, які впливають на його спроможність збільшувати площу сільськогосподарських угідь та покращувати їх якісні характеристики. Іншим видом ресурсів аграрних підприємств є інвестиційні ресурси, які включають, передусім, грошові (власні, залучені, кредитні) та матеріальні (сировина та матеріали, основні засоби).

Щодо грошового капіталу слід зазначити, що потенційними перевагами підприємства є такі їх характеристики, як оперативність доступу та невисока вартість [3, с. 37]. Якісні та кількісні параметри матеріальних ресурсів впливають на конкурентні переваги сільськогосподарської продукції. Якісні характеристики таких матеріальних ресурсів, як мінеральні та органічні добрива, засоби захисту рослин, стимулятори росту та розвитку, насіння і садивний матеріал, корма, сидерати тощо слід розглядати у взаємозв'язку із результатами їх використання. По-перше, це якість продукції, зокрема її фізичні, біологічні, хімічні характеристики. Особливо актуальною в умовах посилення екологічної свідомості суспільства також стає екологічність сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки. Зокрема, згідно із результатами дослідження С. Ілляшенко 80 % споживачів однозначно готові сплачувати цінову надбавку за екологічні продукти харчування [4]. Наведене підтверджують висновки С. Харічкова та Т. Аверіхіної, які до критеріїв екологічності товару включають екологічні показники якості сировини і матеріалів [5, с. 25].

По-друге, до результатів використання матеріальних ресурсів, які використовуються у сільськогосподарському виробництві, слід включити безпечність їх застосування для суспільства та довкілля, які необхідно розглядати у межах ланцюга екологічної цінності та екологічного життєвого циклу товару [6, с. 18-20]. Джерелом конкурентних переваг сільськогосподарської продукції є якісні характеристики сировини та матеріалів, які уможливають максимізацію одного або обох із перелічених результатів.

Кількісними характеристиками забезпеченості підприємства основними засобами є рівень механізації сільськогосподарського виробництва, кількість технічних засобів на одиницю площі та асортимент доступної техніки з необхідними підприємству технічними параметрами. В окрему групу якісних властивостей технічних засобів слід віднести кількість операцій, виконуваних за один прохід (актуально для ґрунтообробної техніки), а також витрати пального на 1 га.

Що стосується трудових ресурсів, то найвагомішими факторами конкурентоспроможності є не їх кількісні, а якісні параметри, що формують ключові компетенції підприємства. Саме компетенції, як вважають Г. Хамел та К. Прахалад, забезпечують стійкість конкурентних переваг та довготривалу конкурентоспроможність [7, с. 178-185]. Вчені економісти визначають компетенції як сукупність навичок і вмій організації у цілому та персоналу зокрема. Індивідуальні компетенції працівників відображають їх здатність виконувати свої обов'язки. До переліку якісних характеристик персоналу, які слід розглядати як джерела компетенцій та чинники конкурентоспроможності, включають знання, вміння, навички; досвід; особливості поведінки [8, с. 145-146]. Проте, для врахування специфічних особливостей кожного окремого аграрного підприємства більш обґрунтованим є об'єднання якостей трудових ресурсів у групи. До них зазвичай відносять професійні, ділові, особистісні (особисті); професійні, особисті, корпоративні. Однак, ці групи стосуються виконання персоналом професійних обов'язків. На практиці ж роботодавець також звертає увагу на вік, стать, сімейний стан, стан здоров'я, моральність та інші непрофесійні характеристики.

Узагальнюючи описані підходи, характеристики, що відображають якості трудових ресурсів, необхідні у професійній діяльності, у дослідженні об'єднано в єдину групу професійно-кваліфікаційних характеристик із подальшим їх розподілом на професійні (кваліфікація, компетентність, професійна майстерність та мобільність), ділові (комунікативна культура, вольові й організаторські здібності) і особистісні (культура поведінки, знання етикету, мовлення та культура, ерудиція тощо). Крім наведених виділено демографічні (вік, стать, сімейний стан тощо), медико-біологічні (стан здоров'я) та моральні (норми, цінності людини, її ставлення до праці, обов'язків) характеристики трудових ресурсів.

Серед сукупності чинників, що впливають на кількісні та якісні параметри трудових ресурсів і опосередковано визначають рівень конкурентоспроможності підприємства, більшість дослідників називають економічні та соціальні фактори [9]. Основним економічним чинником є розмір заробітної плати, який має забезпечувати розширене відтворення трудового потенціалу. До соціальних факторів належать матеріальні та нематеріальні умови життя, праці, навчання сільського населення. Враховуючи ж скрутне матеріальне становище сільського населення, особливо важливою є участь суб'єктів підприємництва в освітній підготовці молоді.

Наступним етапом операційного циклу сільськогосподарських підприємств є виробництво, у межах якого формуються конкурентні переваги сільськогосподарської продукції. Кількісними оцінками таких переваг є обсяг виготовленої сільськогосподарської продукції у фізичному та вартісному виразі. Якісні параметри виготовленої сільськогосподарської продукції включають її фізичні (розмір, колір, форма, міцність, свіжість, вологість тощо), хімічні (вміст основної речовини, а саме: жиру, білків, вуглеводів, цукру та ін.), біологічні (смак, чистота, зараженість шкідниками тощо) властивості. Необхідні параметри (нормативні значення показників) якості продукції визначаються її видом та напрямом використання (для промислових або харчових цілей).

Крім того, конкурентною перевагою сільськогосподарської продукції є її екологічна безпека та натуральність. Важливими є як екологічна безпека процесу виготовлення продукту, так і безпека сільськогосподарської продукції. Наведені параметри залежать від результатів ресурсного забезпечення та особливостей технологічного процесу.

Підприємство функціонує у зовнішньому середовищі, конкуруючи в галузі з наявними конкурентами, враховуючи можливість входження на ринок нових конкурентів під впливом потенціалу постачальників і споживачів. Крім того існує множина чинників зовнішнього середовища непрямого впливу, яке стосується загальноекономічної ситуації в країні, ринку праці, глобалізаційних і інтеграційних тенденцій, регуляторного впливу держави й міжнародних інституцій. Конкурентні переваги формуються на ринку як результат реалізації виваженої стратегії розвитку, яка враховує як ключові компетенції, так і множину наявних ресурсів. Також успішність конкурентної діяльності залежить від розуміння можливостей використання сприятливих передумов зовнішнього середовища та уникнення несприятливих. Знаходження підприємства в галузі й характер розвитку останньої відчутно обумовлюють політику створення конкурентних переваг, що вимагає врахування особливостей галузі, зокрема сільського господарства.

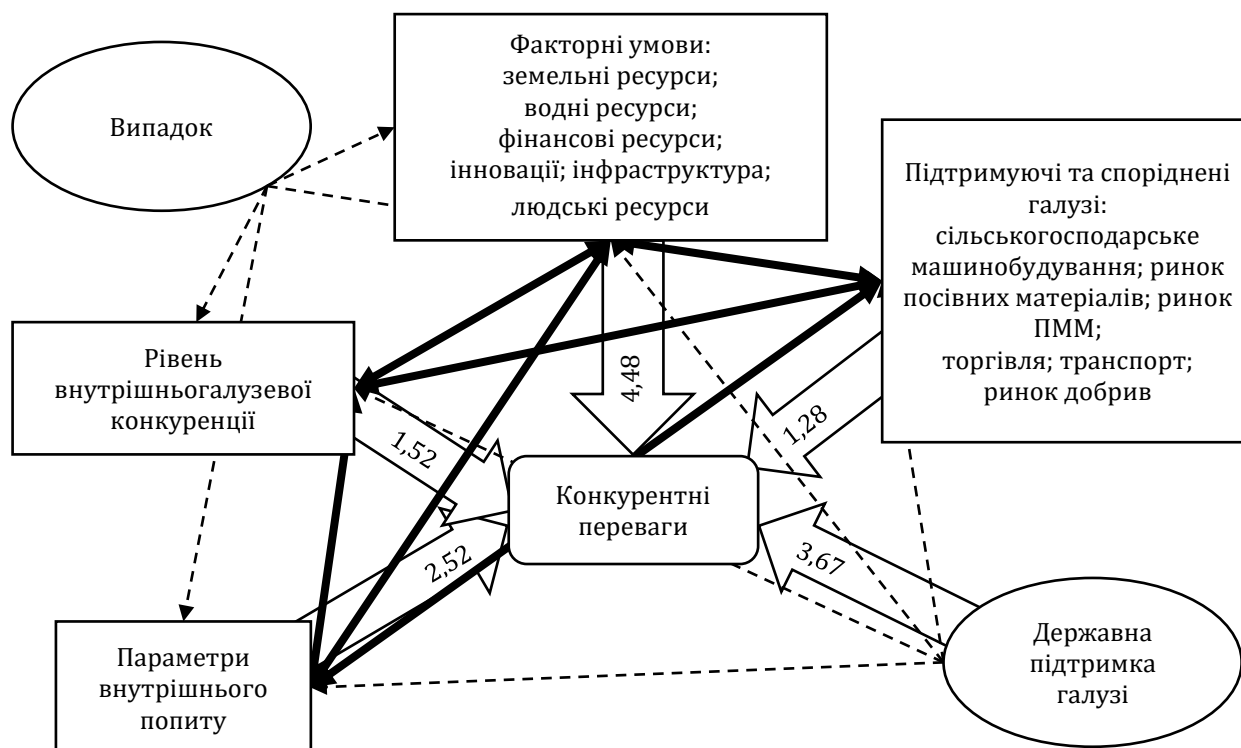
Одним із найвизначніших апологетів аналізу ринку вважається М. Портер завдяки розробленою ним обґрунтованої й розгалуженої методології забезпечення створення конкурентних переваг. Перш за все, зауважимо виокремленні автором параметри впливу на конкурентоспроможність країни: до яких віднесено факторні умови, представлені фактично ресурсним забезпеченням виробництва, умови попиту на внутрішньому ринку, рівень розвитку обслуговуючих галузей і близьких галузей, стратегії фірми її конкурентна ситуація, роль уряду й випадкові обставини [10].

Також М. Портер розробив «ромб національних переваг», який об'єднує параметри фактори виробництва, стратегію фірми, параметри попиту, споріднені й підтримуючі галузі. Окремо розглядається вплив уряду й випадкових чинників.

Формування конкурентних переваг залежить від рівня конкуренції в галузі. Крім того стан і структура попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках в межах окремої галузі дозволяють оцінити можливість створення та реалізації конкретних стратегій конкурентних переваг. Саме тому аналіз зазначених елементів в межах «конкурентного ромбу» М. Портера вважається доцільним і ефективним джерелом управлінської

інформації. Аграрний сектор характеризується власними специфічними рисами, характеристиками, умовами функціонування і відповідним рівнем конкуренції. Структура попиту і пропозиції, динаміка цін, стабільність і прогнозованість ринку дозволяють охарактеризувати галузь з точки зору ефективності забезпечення бажаного рівня конкурентоспроможності. Враховуючи особливості аграрного ринку, розвиток конкуренції та умови попиту доцільно розглядати паралельно.

Проведений аналіз дозволив встановити основні компоненти «конкурентного ромбу» та провести оцінювання їх впливу на формування конкурентних переваг. Оцінювання здійснювалася за допомогою експертного методу рангового порівняння сили впливу основних складових ромбу та його внутрішніх компонентів. Узгодження було здійснено за допомогою розрахунку коефіцієнту конкордації, враховуючи ступінь зв'язаних рангів, значення якого склало 84,04% (рис. 1).

Рис. 1. Аналіз впливу «конкурентного ромбу» М. Портера на формування конкурентних переваг суб'єктів аграрного бізнесу за середніми рангами

Отримані дані свідчать про переважання впливу факторних умов, так як лівова частка сільськогосподарської продукції відноситься саме до рослинництва, де зазначені умови виступають вирішальними в розрізі забезпечення бажаного рівня урожайності і продуктивності праці. На другому місці, незважаючи на недосконалість реалізації, знаходиться державна підтримка, що обумовлено посиленням фінансування пільгових кредитів для мікропідприємств, які в найбільшій мірі вимагають допомоги, подальшим субсидюванням розвитку фермерських господарств, державною підтримкою хмелярства, галузі тваринництва і сільськогосподарських виробників в цілому. Відчутний вплив параметрів внутрішнього попиту обумовлений значним недоспоживанням ключових продуктів харчування у порівнянні із гігієнічними нормами, що відображає незадоволений попит як перспективну частку ринку. Незначний вплив рівня внутрішньогалузевої конкуренції пов'язаний із високим рівнем стандартизації продукції, значною кількістю виробників, особливо серед господарств населення та мікропідприємств, що дозволяє розглядати цей ринок як близький до досконалої конкуренції. Монополістична конкуренція в більшій мірі властива вже продуктам переробки, де і виникають конкурентні

переваги в залежності від вимог кінцевих споживачів. Найменший вплив здійснюють підтримуючи та споріднені галузі, через значну імпортозалежність: за 2019 рік у сільськогосподарському машинобудуванні частка імпорту становить більше за 90%, на ринку посівних матеріалів покриття експортом імпорту складає 3,6%; на ринку добрив показник покриття імпорту експортом за азотними добривами склав 52,4%, за фосфорними – 0%, за калійними – 0,86%, за комплексними – 0,575%, на ринку ППМ доля імпорту становить більше за 85%.

Висновки. Отже, у дослідженні запропоновано методика комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства, де конкретизовано етапи її здійснення, а саме: дослідження макросередовища підприємства; аналіз середовища безпосереднього оточення й оцінка зовнішніх конкурентних переваг підприємства; оцінка процесів формування і розвитку конкурентних переваг підприємства, а також до кожного етапу запропоновано відповідний інструментарій. Деталізовано формування конкурентних переваг під дією чинників ресурсного забезпечення аграрних підприємств. В розрізі забезпечення конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу здійснено аналіз впливу чинників безпосереднього оточення, розглянутих за структурою конкурентного ромбу М. Портера. Експертне оцінювання та аналіз динаміки функціонування підтримуючих і споріднених галузей, рівня факторних умов, внутрішньогалузевої конкуренції, параметрів внутрішнього попиту і державної підтримки галузі дозволила встановити вирішальний вплив саме факторних умов, виставлених земельними, водними, фінансовими та людськими ресурсами, інноваціями та інфраструктурою. Найменший вплив мають підтримуючи та споріднені галузі через високий рівень їх імпортозалежності, що негативним чином впливає на собівартість продукції сільськогосподарських товаровиробників і стримує формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу.

Список літератури

1. Бреславець А. І., Юрченко А. І. Техногенно забруднені ґрунти та шляхи їх поліпшення. *Збірник наукових праць УкрНДІЕП*. 2009. Вип. 17. С. 189-201.
2. Волощук М. Д., Косар В. І. Трагедія деградації земель: шляхи відновлення їх родючості та охорони. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. 2008. Вип. XII. С. 142-149.
3. Гуткевич С. О., Корінько М. Д. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2012. Вип. 2 (58). С. 33-39
4. Ілляшенко С. М. Екологічність як чинник конкурентоспроможності продукції. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 9 (135). С. 143-150.
5. Харічков С. К., Аверихина Т. В. Методичні підходи до оцінки екологічної конкурентоспроможності продукції та еколого-економічного рейтингу підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 3/4. С. 23-27.
6. Тендюк А. О. Методичний підхід до впровадження екологічного маркетингу на мезо- та макрорівнях. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=8&w=%D0%90.%D0%9E.%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%8E%D0%BA>.
7. Хамел Г., Прахалад К. К. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня: пер. с англ. Москва: Олимп-Бизнес, 2002. 288 с
8. Клецова К. В. Формування компетенцій персоналу як основа забезпечення його конкурентоспроможності на ринку праці. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2010. № 1 (143), ч. 1. С. 144-151.

-
9. Мішковець Л. В. Фактори формування та розвитку трудового потенціалу підприємств АПК Одеської області. *Економіка харчової промисловості*. 2010. № 1 (5). С. 46-49.
  10. Портер М. Международная конкуренция. М.: Международные отношения, 1993. 580 с.

References

1. Breslavets, A. I., Yurchenko, A. I. (2009). «Man-made contaminated soils and ways to improve them». *Zbirnyk naukovykh prats UkrNDIEP*. no. 17. pp. 189-201.
2. Voloshchuk, M. D., Kosar, V. I. (2008). «The tragedy of land degradation: ways to restore their fertility and protection». *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu im. V. Stefanyka*. vol. 12. pp. 142-149.
3. Hutkevych, S. O., Korinko, M. D. (2012). «Financial resources of business entities». *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*. 2012. vol. 2 (58). pp. 33-39
4. Iliashenko, S. M. (2012). «Environmental friendliness as a factor of product competitiveness». *Aktualni problemy ekonomiky*. no. 9 (135). pp. 143-150.
5. Kharichkov, S. K., Averykhyna, T. V. (2012). «Methodical approaches to assessing the environmental competitiveness of products and environmental and economic rating of the enterprise». *Ekonomika: realii chasu*. no. 3/4. pp. 23-27.
6. Tendiuk, A. O. (2013). *Metodychnyj pidkhid do vprovadzhennia ekolohichnoho marketynhu na mezo- ta makrorivniakh*. [Methodical approach to the introduction of environmental marketing at the meso and macro levels]. *Efektyvna ekonomika*. [Effective economy]. no 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=8&w=%D0%90.%D0%9E.%D0%A2%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%8E%D0%BA>.
7. Hamel, G., Prahalad, K. K. (2002). *Konkuriruj za budushhee. Sozdanie rynkov zavtrashnego dnja* [Competing for the future. Building the markets of tomorrow]. Olimp-Biznes. Moskva. Russia.
8. Kletsova, K. V. (2010). «Formation of staff competencies as a basis for ensuring its competitiveness in the labor market». *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia*. no. 1 (143). pp. 144-151.
9. Mishkovets, L. V. (2010). «Factors of formation and development of labor potential of agro-industrial enterprises of Odessa region». *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*. 2010. # 1 (5). С. 46-49.
10. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija* [International competition]. *Mezhdunarodnye otnosheniya*. Moscow. Russia.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2020 р.